

Світанок дошкільної освіти в Україні

Соціокультурні умови становлення та розвитку дошкільної освіти наприкінці XIX — на початку XX ст.

Щоб рухатися в майбутнє, потрібно ретельно простудіювати минуле. Нині дошкільна освіта сором'язливо, крок за кроком підходить до порогу змін, намагаючись розплутати гордіїв вузол проблем, які накопичилися за багато років. Спільними зусиллями педагогам десь вдається досягти успіхів, а десь все ж не виходить. У таких випадках вони опускають руки і розчаровуються, скаржаться на систему, чиновників, ситуацію в країні тощо. Втім понад 100 років тому перед їхніми колегами стояло куди складніше завдання — створити дошкільну освіту як таку. Хоч було нелегко, та їхні очі не перегоріли. Гадаю, їхній досвід може послугувати прикладом для сучасників.

(З оригіналом цієї статті можна ознайомитися за посиланням <http://journals.pu.if.ua/index.php/esu/article/viewFile/1592/1579>)

Однією із закономірностей розвитку дошкільної освіти є її залежність від процесів, що відбуваються в суспільстві. Цей вплив значною мірою є визначальним. Тому вивчення історії дошкільної освіти на всіх етапах її становлення та розвитку передбачає обов'язкове вивчення соціокультурних умов, у яких воно відбувалося і під впливом яких воно перебувало.

На початку 90-х років активізувалося проведення історико-педагогічних досліджень процесу становлення і розвитку вітчизняної дошкільної освіти в різні історичні періоди. Кінець XIX — початок XX ст. не залишився поза увагою науковців. Різним аспектам історії дошкільної освіти були присвячені дисертаційні дослідження О. Донченко, Т. Головань, Т. Куліш, Нагачевської, С. Попиченко, Г. Рого, В. Сергеевої, Т. Слободянюк, Т. Степанової, Н. Туренко, І. Улюкаєвої, Т. Філімонової. Більшість досліджень були присвячені історії дошкільної освіти в окремих регіонах України, розвитку певних проблем дошкільної педагогіки або персоналіям. Проте цілісної картини розвитку дошкільної освіти у цей період навіть у сукупності наукові розвідки не відтворюють.

Виникнення виховних закладів для дітей дошкільного віку відбувалося в умовах, коли під час

наявної необхідності у відповідних виховних закладах влада демонструвала повну байдужість і небажання займатися цією проблемою. За цих обставин ініціативу у свої руки вимушена була взяти громада. Становлення дошкільної освіти в Україні відбувалося в тісному зв'язку із її розвитком у Європі й, по суті, перебувало в межах єдиного фребелівського педагогічного руху. Можна стверджувати, що українська дошкільна освіта має загальні з європейськими країнами історичні коріння й певний досвід євроінтеграції. Розглянемо цей процес докладніше.

Суспільне дошкільне виховання в Україні починає свою історію з кінця XIX століття. Саме тоді склалися умови для виникнення закладів суспільного дошкільного виховання. Як і в інших країнах, відкриття дошкільних закладів було пов'язане із розвитком капіталістичного способу виробництва й тими змінами, що відбувалися в цей час у суспільстві.

Передумовою виникнення й розвитку суспільного дошкільного виховання стала активізація соціально-політичного життя в Україні. Одним із напрямів суспільного руху того часу був суспільно-педагогічний напрям. У суспільстві збільшився інтерес до проблем формування особистості, навчання та виховання юного покоління. У перспективних верствах сформувалося нове ставлення до сім'ї, шлюбу, виховання дітей.

<http://www.humantree.com>

Суспільно-педагогічний рух кінця XIX століття стимулював інтерес і до виховання дітей дошкільного віку. Значна кількість педагогів, представників інших наук звернулися саме до цього вікового періоду. Педагогічна думка дедалі більше схилилася до переконання необхідності відкриття закладів суспільного дошкільного виховання, їх доцільності й корисності. На думку захисників цієї ідеї, дитячі садки, з одного боку, мають дати змогу жінці сполучати працю й материнство, а з іншого — сприяти правильному розвитку, вихованню дітей, підготовці їх до школи. Розвитку суспільного дошкільного виховання значно сприяв досвід зарубіжних країн з організації закладів виховання дітей дошкільного віку. У багатьох країнах вони вже стали досить поширеним явищем. Так, у 1898 році в США налічувалося 4365 дитячих садків, у Франції — 5538, в Англії — 744, в Угорщині — 1979.

Коли в Україні з'явився перший дитячий садок? В окремих виданнях вказано — 1839 рік, м. Полтава. Це майже два роки по тому, як у Бланкенбурзі відкрив свій відомий заклад Фрідріх Фребель, і за рік до того, як він вигдав саму назву — «дитячий садок». Але навряд чи цей заклад для малюків за його призначенням, організацією та змістом виховної роботи можна було назвати дитячим садком.

Фрідріх Фребель, німецький педагог, творець ідей і практики суспільного дошкільного виховання

upload.wikimedia.org

Згідно з документом, на який спираються прихильники цієї версії, заклад у Полтаві призначався «для тих бідних дітей, які під час денної роботи батьків залишалися без догляду, були позбавлені виховання і більш того, піддавалися усім нещасним випадкам, які за слабкістю сил і за браком досвіду неспроможні були попередити або передбачити». Так, тут ішлося лише про забезпечення догляду за дітьми та запобігання їхньому травматизму.

За деякими джерелами, перший дитячий садок з'явився у 1839 році в Полтаві.

Правильніше було б назвати цей заклад притулком для маленьких дітей із бідних сімей. Утримувався цей заклад за рахунок благодійних пожертв. До речі, на той час в Україні існувало багато притулків для дітей-сиріт. Заклад у Полтаві відрізнявся від них лише тим, що призначався для малюків, які мали батьків.

У більшості джерел датою, коли було зроблено першу спробу відкриття дитячого садка в Україні, називають 1858 рік. Відкрила заклад дружина редактора газети «Киевские губернские ведомости» Є. Чернишова.

У 1866 році було відкрито дитячі садки в Миколаєві та Одесі. У 1871 році в Києві сестри Ліндфорс — Марія та Софія (згодом Русова) відкрили перший український дитячий садок. Його відвідували діти київської інтелігенції. Багато років після того С. Русова писала, згадуючи ці часи: «Ідея дошкільного виховання дуже повільно реалізовувалася у нас на Україні та і реалізувалася вона, проти усіх психологічних та педагогічних вимог, не на рідній мові, а на державній російській». Поодинокі спроби відкриття дитячих садків здійснювалося і в наступні роки.

Значну роль у розвитку суспільного дошкільного виховання відіграли педагогічні товариства, які почали з'являтися на початку XX століття у великих містах України. До їх складу входили педагоги, лікарі, прогресивні діячі інших професій, освічені батьки, тобто ті, кого цікавили й непокоїли проблеми виховання дітей дошкільного віку.

Педагогічні товариства відкривали дитячі садки, популяризували ідею суспільного виховання дітей-дошкільнят, сприяли поширенню наукових поглядів на виховання тощо. Деякі з товариств навіть здійснювали підготовку педагогів дошкільного виховання. Більшість педагогічних товариств ставили за мету допомогу дітям прос-

того народу шляхом відкриття для них закладів суспільного дошкільного виховання.

Найбільшими і найактивнішими були товариства Києва — Київське товариство народних дитячих садків і Фребелівське педагогічне товариство. Обидва були засновані в 1907 році.

Загальна кількість зареєстрованих товариств на початок 1917 року становила 15. У періодичних виданнях тих часів згадувалися товариства в Одесі, Харкові, Миколаєві, Катеринославі, Житомирі тощо.

Суспільне дошкільне виховання виникло й розвивалося винятково як ініціатива приватних осіб та педагогічних товариств. Уряд царської Росії, Міністерство народної освіти байдуже ставилися до цієї проблеми та ігнорували всі звернення і пропозиції прогресивних діячів. Дошкільні заклади не були включені до державної освітньої системи і не мали державного фінансування. Усі вони існували або на кошти батьків, або на благодійні пожертви. Така ситуація тривала до 1917 року. Відсутність державної підтримки гальмувала розвиток суспільного дошкільного виховання. У 1917 році в Україні налічувалося всього 47 зареєстрованих дитячих садків.

Попри всі труднощі, заклади суспільного дошкільного виховання мали деяке розповсюдження. Причому існували вони не лише у формі дитячих садків. Можна стверджувати, що в цей час склалася навіть певна система суспільного дошкільного виховання: дитячі садки, ясла, осередки, майданчики, притулки.

Ретроспективний аналіз численних джерел дав змогу відтворити зусилля педагогічних товариств міста Києва щодо розповсюдження різних форм суспільного виховання дітей дошкільного віку, розвитку педагогічної теорії та підготовки педагогічного персоналу.

Задовго до отримання дозволу розпочало свою діяльність Київське товариство народних дитячих садків. Назва товариства вказувала на спрямованість його діяльності: це передусім відкриття народних дитячих садків для дітей трудящих, а також пропаганда ідей суспільного дошкільного виховання, підготовка «садівниць» (вихователів). «Перед нами велика, складна, але разом з тим нескінченно корисна і вдячна робота...» — так було записано у збірці «Народний дитячий садок», яка, по суті, була програмою діяльності товариства і вийшла у світ в рік його заснування.

Київське товариство народних дитячих садків було досить численним. У 1908 році в складі товариства було 155 дійсних і почесних членів, а в 1916 році — 260. Очолювала товариство Лубенець Наталія Дмитрівна, український педагог і культурний діяч.

Маючи за мету створити широку мережу народних дитячих садків і розуміючи, що приватної ініціативи для вирішення цієї проблеми недостатньо, Київське товариство народних дитячих садків у 1907 році звернулося з відповідною запискою до Міністерства народної освіти. У ній йшлося про надзвичайно тяжке становище дітей дошкільного віку в сім'ях трудящих, зазначалося, що «на всю Росію з 1365 мільйонами дітей дошкільного віку існує всього 10 народних дитячих садків». Автори записки наполягали на необхідності поширення турботи держави про виховання дошкільнят і клопотали перед міністерством про те, щоб:

1. Порушити в законодавчому порядку питання про включення дитячих садків у систему державних навчально-виховних закладів і про внесення в кошторис Міністерства народної освіти окремої суми на заснування та утримання дитячих садків, а також навчальних закладів для підготовки дитячих вихователів та їхніх помічників.
2. Видати постанову про народні дитячі садки та встановлення правил введення в дію цих закладів.
3. Допускати до нагляду за дітьми у дитячих садках та до занять з ними тільки осіб, які прослухали спеціальні курси.
4. Заснувати у великих містах постійні курси для педагогічної підготовки вихователів та їхніх помічників.
5. Ввести до курсу жіночих середніх навчальних закладів, де викладається педагогіка, теоретичне та практичне ознайомлення з вихованням дітей дошкільного віку.

Вимоги, що містилися у відповідній записці, характеризують діяльність товариства як демократичну, спрямовану на розвиток державної системи дитячих садків і підготовки кадрів для них.

У 1907 році на всю Росію з 1365 мільйонами дошкільників існувало 10 народних дитячих садків.

У відповіді міністерства на це звернення вказувалося, що воно «цілком співчуває справі розвитку народних дитячих садків і має намір зайнятися розробкою цього питання». Але реальних дій за цією обіцянкою не було. Єдине, що було зроблене, — це внесення в 1909 році в кошторис міністерства статті витрат «на заняття з дітьми дошкільного віку».

Але виділені суми були надто мізерні, щоб змінити ситуацію на краще.

У 1912 році Київське товариство народних дитячих садків здійснило нову спробу звернути увагу уряду на проблему дитячих садків. До міністерства було надіслано проект розвитку мережі дитячих садків у європейській частині Росії та на Кавказі. Було обґрунтовано й обраховано існуючу потребу в народних дитячих садках і визначено суму, необхідну на їх фінансування. На думку укладачів цього документа, необхідно було відкрити 5213 народних дитячих садків (на 50 дітей у кожному). Дитячі садки мали відкриватися і частково фінансуватися державою. Пропонувалося також залучати кошти земств і міських управ. Але і цього разу міністерство не пішло далі письмових подяк упорядникам документа.

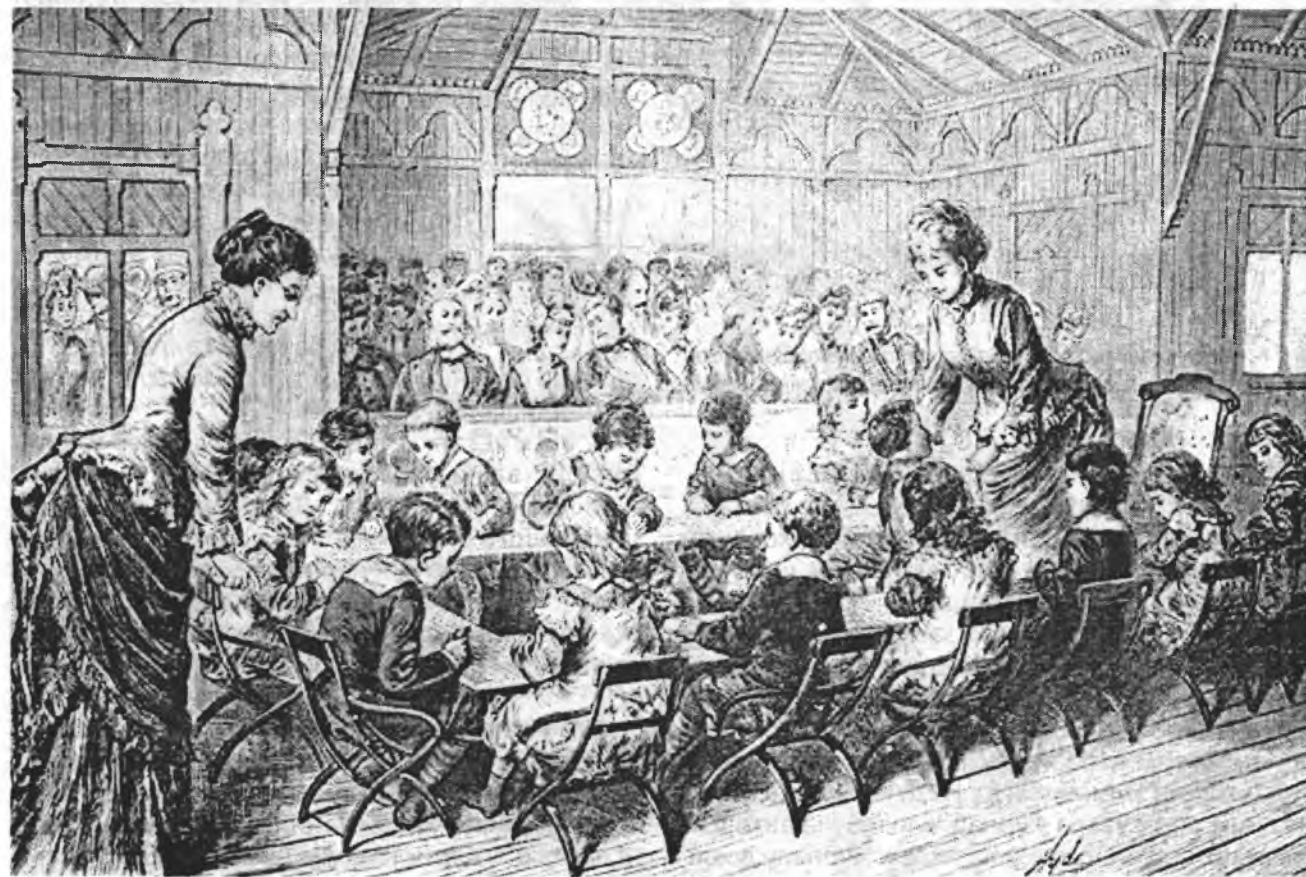
За відсутності відповідних офіційно створених структур, які займалися б розробкою теорії та методики дошкільного виховання, Київське товариство народних дитячих садків фактично стало своєрідним науково-методичним центром, здійснивши значну роботу з визначення змісту, організації виховання в дитячому садку.

Визначаючи одним зі своїх завдань пропаганду ідеї суспільного виховання дітей дошкільного

віку, правильного й наукового виховання дошкільників узагалі, Київське товариство народних дитячих садків ухвалило рішення про заснування спеціального журналу. Організація нового видання була справою досить складною, оскільки розраховувати можна було лише на власні сили. Журнал з назвою «Дошкільне виховання» почав видаватися в 1911 році і виходив до жовтня 1917 року. Опубліковані в журналі статті були дуже різноманітними за своєю тематикою і мали як теоретичний, так і практичний характер.

З метою побудувати якісну дошкільну освіту, у 1911 році Київське товариство народних дитячих садків почало видавати журнал «Дошкільне виховання».

У «Дошкільному вихованні» співпрацювали відомі педагоги, психологи, діячі з дошкільного виховання України та Росії: І. Сікорський, Є. Яницька, В. Фльоров, Є. Тихеева, М. Свентицька та інші. Друкувалися здобутки вихователюк. Журнал сприяв творчому єднанню педагогів, які проживали в різних регіонах Російської імперії.

Фрідріх Фребель, німецький педагог, автор ідей і практики суспільного дошкільного виховання

*Вітальний лист до 35-річчя педагогічної діяльності
від Київського Товариства народних дитячих садків*

Майже кожен номер журналу містив інформацію про дитячі садки за кордоном, а також статті зарубіжних авторів з різних проблем виховання дітей дошкільного віку. Варто зазначити, що ці матеріали, в контексті цього видання, сприймаються дуже природно. Вони мали завдання не сприяти «загальнокультурному розвитку» читачів й ознайомлювати їх із чимось незвичайним, цікавим (як це є зараз), а надати теоретично-методичну допомогу тим, хто зайнявся цією новою справою. Редактором журналу була Н. Д. Лубенець. Вона не лише редагувала журнал, але й була автором багатьох статей. У 1916 році тираж журналу досяг 1000 примірників. Його знали далеко за межами України.

З метою пропаганди ідеї суспільного дошкільного виховання, а також ознайомлення педагогів і батьків зі здобутками теорії і практики дошкільного виховання, Товариство на початку 1908 року організувало виставку «Дошкільне виховання». На ній, як зазначалося в підготовленому її організаторами каталозі, експонувалося «все те, що відноситься до виховання дітей дошкільного віку в сім'ї і в дитячому садку».

До речі, перегляд каталогу виставки вражає як кількістю, так і різноманітністю виставлених експонатів. У виставці взяли участь педагогічні товариства, окремі педагоги не лише з України (передусім Києва, Харкова, Одеси тощо), а й з багатьох європейських країн і Росії. Зокрема в каталозі виставки значилися експонати з Берліна (від Песталоцці — Фребелівського будинку), Відня, Парижа, Лозанни, Риги тощо. Її по праву можна вважати міжнародною. Дійсно, Київ ставав центром дошкільного виховання європейського простору. За півтора місяці виставку відвідало майже 10 000 осіб. Траплялися дні, коли просторе приміщення виставки не вміщувало всіх зацікавлених. Звітуючись про роботу виставки, Н. Д. Лубенець зазначала, що ін-

терес до питань дошкілля зріс саме після виставки «Дошкільне виховання».

Успіх виставки 1908 року надихнув членів Товариства на проведення в 1910 році ще однієї виставки під назвою «Дитяча праця». На ній здебільшого експонувались роботи дітей. Вона була більшою за попередню і викликала великий інтерес та резонанс. Обидві виставки відіграли значну роль у зосередженні уваги суспільства до проблем дошкілля.

Одним із напрямів діяльності Товариства була підготовка педагогічного персоналу для дитячих садків. У 1905 році воно відкрило школу нянь (ще напередодні отримання дозволу на відкриття самого товариства). Це був перший в Україні навчальний заклад підготовки педагогів для дитячих садків. Його відкриття започаткувало іс-

торію української дошкільної педагогічної освіти. Школа нянь згодом була перейменована на «школу фребелівок» і «мала за мету підготовку помічників садівниць».

У 1905 році в Україні з'явилась школа нянь — перший навчальний заклад підготовки педагогів для дитячих садків.

За роки свого існування Товариство відкрило в різних районах міста чотири народні дитячі садки. Вони були розташовані в робочих кварталах, і ходили до них діти найбідніших городян. Товариство повністю брало на себе утримання дітей у садку.

Поставивши перед собою велику мету — сприяти широкому розповсюдженню народних дитячих садків по всій країні і здійснювати досить масштабні заходи для досягнення цього, як звернення до Міністерства, видання журналу, підготовка педагогічного персоналу для дитячих садків, — товариство намагалося допомогти й конкретним дітям, відкриваючи дитячі садки.

У Києві функціонувало також і Київське фребелівське педагогічне товариство. Його мета — наукова розробка питань навчання й виховання дітей дошкільного віку, підготовка кваліфікованих вихователів для дитячих садків.

У 1907 році Товариство заснувало Фребелівський педагогічний інститут, який був вищим навчальним закладом і мав мету підготувати керівників дитячих садочків. Інститут був найбільшим навчальним закладом підготовки фахівців для дитячих садків у Російській імперії. У 1910/11 навчальному році в ньому навчалося 217 осіб, 1911/12 н. р. — 317 осіб, 1913/14 н. р. — 338 осіб.

Фребелівський педагогічний інститут був приватним навчальним закладом та існував здебільшого на кошти, які виділяло Фребелівське педагогічне товариство — засновник інституту та за рахунок плати за навчання. Із 1909 року інститут став отримувати субсидії від Міністерства народної освіти.

Першим директором інституту було обрано Івана Олексійовича Сікорського — відомого психолога, професора Університету Святого Володимира. До роботи в інституті були залучені кращі педагогічні сили Києва.

Київський фребелівський педагогічний інститут, який був одним із перших навчальних закладів, що готували «керівниць для дитячих садків», зробив дуже багато в галузі розробки змісту й методики підготовки педагогів цієї спеціальності.

В інституті частково використовувався досвід педагогічних навчальних закладів Росії (а саме Петербурзьких Фребелівських курсів), а також і семінаріїв «з підготовки вчительок та дитячих садівниць» Німеччини. Але до наявного досвіду у Фребелівському педагогічному інституті ставилися досить критично, пропонуючи нові, більш прогресивні та науково обґрунтовані підходи.

Київський фребелівський педагогічний інститут був одним із перших навчальних закладів, які готували керівників для дитячих садків.

У семінаріях Німеччини значну увагу в підготовці «садівниць» надавали навчанням методики

проведення фребелівських ігор та занять, а у Фребелівському педагогічному інституті зміст підготовки був значно ширшим. На перше місце було поставлено вивчення дитини, особливостей її розвитку. В інституті вважали, що педагогічна діяльність має базуватися на «психологічному та всебічному вивченні дітей». Ця принципова позиція відрізняла Фребелівський педагогічний інститут і від українських педагогічних навчальних закладів.

На зміст навчання суттєвий вплив мала педагогічна система Ф. Фребеля. Прихильність до його ідей позначилася в назві інституту. Слід зазначити, що викладачі інституту не сприймали теорію Фребеля як догму і ставилися до неї, як і до інших зарубіжних теорій, досить критично.

Теоретичний курс у Фребелівському інституті вивчався у формі лекцій, семінарських занять і поєднувався з практичною підготовкою. Для організації навчальної практики при інституті було відкрито дитячий садок, початкову школу, педагогічну амбулаторію. Влітку слухачки проходили тривалу педагогічну практику в дитячих садках, на літніх майданчиках, у притулках.

У роки Першої світової війни київські товариства не лише не припинили існування, а й активізували свою діяльність. Товариство народних дитячих садків відкрило дитячий притулок і три осередки. Його члени надавали методичну допомогу вихователям, які працювали в осередках

та притулках, що у значній кількості з'явилися в той час. Київське фребелівське товариство та його інститут відкрили в 1914 році дитячий осередок і розробили інструкцію, що визначала своєрідність діяльності дошкільних закладів цього типу.

Останні згадки про київські товариства датуються кінцем 1917 року. Події наступних років унеможливили їх подальше існування.

Діяльність Київського педагогічного товариства мала значний вплив на розвиток як теорії, так і практики українського дошкільного виховання, а також дошкільної педагогічної освіти.

Використані джерела

1. Лубенец Н.Д. За десять лет. Обзор деятельности Киевского общества народных детских садов // Дошкольное воспитание. — 1917. — № 3-4. — С. 200—206.
2. Народный детский сад. — Киев, 1907. — 96 с.
3. Отчет Киевского общества народных детских садов за 1914 и 1915 гг. — Киев, 1916. — 99 с.
4. Русова С. Мемуари. Щоденник. — К.: Поліграф книга, 2004. — 543 с.
5. Устав Киевского педагогического института в г. Киеве при Киевском Фребелевском обществе. — Киев, 1915. — 8 с.
6. Центральний державний історичний архів України: ф. 707, оп. 165, спр. 9; ф. 707, оп. 167, спр. 9; ф. 707, оп. 196, спр. 4а; ф. 707, оп. 198, спр. 31

Ірина УЛЮКАЄВА, кандидат педагогічних наук

Малюнок з вітального листа до 35-річчя педагогічної діяльності від співробітників дирекції Народних училищ Київської губернії, 1908 р.

<http://ipmu.in.ua>

ПІБ _____
Місце роботи _____
Посада _____
Контактний телефон _____
E-mail _____

ЗАЯВА

Прошу розглянути мої матеріали (твір, рукопис, фото): _____

з метою подальшого опублікування у виданнях підприємства _____

(заповнюється редакцією)

на паперових та електронних носіях, на веб-ресурсах (по можливості), тиражування на паперових та електронних носіях, дисках тощо та продажу видань.

Не заперечую проти передачі моїх матеріалів (твір, рукопис, фото) іншим видавцям для подальшого тиражування на паперових та електронних носіях, дисках і т. д. і продажу.

Гарантую, що права на ці матеріали (твір, рукопис, фото), визначені Законом України «Про авторські та суміжні права», належать мені і їх не було передано іншим фізичним та юридичним особам.

Надаю редакції право під час підготовки до друку доопрацьовувати, редагувати, перекладати, скорочувати, доповнювати надані матеріали (твір, рукопис, фото), змінювати їх назви (заголовки та підзаголовки).

У разі виникнення суперечок щодо авторського права на матеріали (твір, рукопис, фото) зобов'язуюся їх самостійно врегулювати, відповідно до законодавства України.

Публікацію прошу здійснити на благодійних засадах.

Автор повідомлений про те, що матеріали (твір, рукопис, фото) не рецензуються та не повертаються. За згодою сторін узяті до друку матеріали (твір, рукопис, фото) після закінчення річного строку зберігання підлягають знищенню.

Відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» винятково з метою і в рамках виконання вимог законодавства про авторські та суміжні права, податкового законодавства надаю підприємству згоду на обробку та використання моїх персональних даних: паспортних даних, ідентифікаційного коду тощо.

Примітка. Перелік електронних матеріалів, що передаються у користування для розповсюдження:

Поштова адреса та індекс _____

Паспорт серія _____ № _____, виданий _____
« _____ » _____ р. Ідентифікаційний код _____

Автор _____ (ПІБ) _____ (дата) _____ (підпис)

Заява заповнюється власноруч.

Оголошення для авторів!

Авторський примірник Ви будете отримувати поштою на адресу, вказану у Вашій заяві.